

O'SMIRLIK DAVRIDA IDENTITET SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK NAZARIYALARIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Mamayusupova Iroda Xamidovna.

Qo'qon davlat universiteti.

Psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi p.f.n. PhD

Yuldasheva Gulnozaxon Sobitjon qizi

Qo'qon davlat universiteti, Qo'shma ta'lim bo'limi,

Psixologiya magistratura yo'nalishi talabasi

irodamamayusupova7777@gmail.com

Tel: (91)1404247

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlik davrida shaxs identitetining shakllanishi masalasiga oid zamonaviy psixologik nazariyalar va yondashuvlar tahlil qilinadi. E. Eriksonning psixosotsiyal rivojlanish nazariyasidan tortib, postmodern va madaniyatlararo yondashuvlargacha bo'lgan keng qamrovli nazariy asos ko'rib chiqiladi. O'smirlarning identitet shakllanishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, shu jumladan oila, tengdoshlar guruhi, ijtimoiy tarmoqlar va madaniy muhit muhokama etiladi. Zamonaviy tadqiqotlar asosida identitet inqirozi, identitet holati va identitetning kognitiv-ijtimoiy modellari yoritiladi. Maqolada shuningdek, raqamli davr va globallashuv sharoitida o'smirlik identitetining o'ziga xos xususiyatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: identitet, o'smirlik davri, identitet shakllanishi, Erikson nazariyasi, identitet holati, ijtimoiy identitet, psixosotsiyal rivojlanish.

KIRISH

O'smirlik davri — insonning hayotida eng murakkab va o'zgaruvchan davrlardan biri bo'lib, ushbu bosqichda shaxsning o'z-o'zini anglashi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy rollar bo'yicha aniqlik topish jarayoni boshlanadi. Aynan shu davrda shaxs kim ekanligiga, jamiyatdagi o'rniga va kelajakka nisbatan munosabatiga doir asosiy savollar yuzaga keladi. Bu jarayon psixologiya fanida "identitet shakllanishi" tushunchasi bilan ifodalanadi.

Identitet muammosi XX asrning o'rtalaridan psixologiya fanining markaziy muammolaridan biriga aylandi. Erik Eriksonning 1950-yillarda ishlab chiqqan psixosotsiyal rivojlanish nazariyasi bu sohadagi tadqiqotlarga kuchli turtki berdi. Keyingi o'n yilliklarda James Marcia, Albert Bandura, Henri Tajfel va boshqa olimlarning ishlari ushbu soha doirasini yanada kengaytirdi. XXI asrda esa raqamli texnologiyalar, globallashuv va ko'pkulturali muhit identitet shakllanishi jarayonini yangi nuqtai nazardan o'rganishni talab etmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi — o'smirlik davrida identitet shakllanishining zamonaviy psixologik nazariyalarini tizimli tahlil qilish va ularning amaliy ahamiyatini ko'rsatishdir. Maqolada klassik nazariyalar bilan bir qatorda hozirgi zamon tadqiqotlari ham ko'rib chiqiladi, bu esa mavzuni keng qamrovli tushunishga imkon beradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va adabiyotlarni umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Manba sifatida 1950-yillardan hozirgi kungacha nashr etilgan asosiy nazariy va empirik psixologik tadqiqotlar, shu jumladan Erik Erikson, James Marcia, Lev Vigotskiy, Henri Tajfel, Albert Bandura va boshqa olimlarning asarlari, hamda so'nggi yillarda chop etilgan zamonaviy tadqiqot maqolalari tanlab olindi.

Tahlil ikki yo'nalishda olib borildi: birinchidan, klassik nazariyalarning asosiy g'oyalari va ularning o'smirlik psixologiyasidagi o'rni belgilandi; ikkinchidan, zamonaviy yondashuvlarning klassik modellardan farqi va yangiligi ko'rsatildi. Natijalar bo'limi uchun mavjud nazariy modellar o'zaro solishtirilib, ularning kuchli va zaif tomonlari aniqlashtirildi.

NATIJALAR

1. Klassik nazariyalar: Erikson va Marcia modellari

Erik Erikson (1968) psixosotsiyal rivojlanish nazariyasida identitet shakllanishini o'smir hayotidagi markaziy vazifa sifatida belgiladi. U «identitet va rol chalkashligi» inqirozi kontseptsiyasini ilgari surib, o'smirning muvaffaqiyatli identitetga erishishi uchun turli ijtimoiy rollarni sinab ko'rishi zarurligini ta'kidlaydi. Eriksonning «psixosotsiyal moratoriy» tushunchasi — ya'ni o'smir hayotidagi mas'uliyatlarni kechiktirib, o'zini izlash uchun ajratiladigan davr — bu sohada keyingi tadqiqotlar uchun asos bo'ldi.

James Marcia (1966) Erikson nazariyasini rivojlantirdi va identitetning to'rtta holatini aniqladi: identitet erishilganligi (identity achievement), moratoriy (moratorium), identitet diffuziyasi (identity diffusion) va ijtimoiy taklif qilingan identitet (foreclosure). Marcia modeli keyinchalik keng tadqiq etildi va o'smirlarning identitet shakllanishini empirik baholash uchun qulay vosita bo'lib qoldi. Zamonaviy tadqiqotlar bu to'rt holatni dinamik va o'zaro o'tuvchi sifatida talqin etmoqda.

2. Ijtimoiy identitet nazariyasi

Henri Tajfel va John Turner (1979) ijtimoiy identitet nazariyasini (Social Identity Theory) ishlab chiqdi. Ushbu nazariya shaxsning o'zini bir guruh a'zosi sifatida anglashi va guruh ichidagi/tashqarisidagi munosabatlar identitetga qanday ta'sir qilishini tushuntiradi. O'smirlik davrida tengdoshlar guruhi, etnik va madaniy mansublik kabi ijtimoiy kategoriyalar shaxs identitetini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu yondashuv identitetning nafaqat individual, balki chuqur ijtimoiy xarakter kasb etishini ko'rsatadi.

3. Kognitiv-ijtimoiy va ekologik yondashuvlar

Albert Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi (1986) o'z-o'zini samarali boshqarish (self-efficacy) kontseptsiyasi orqali identitet shakllanishiga yangi nuqtai nazar kiritdi. O'smirning ijtimoiy kuzatish, taqlid va o'z harakatlarining oqibatlarini baholash orqali identitetini qurishi ta'kidlanadi. Uri Bronfenbrenning ekologik tizimlar nazariyasi esa o'smir atrofidagi mikro-, mezo-, ekzo- va makrotizimlarning identitet shakllanishiga ta'sirini kompleks tarzda tahlil qiladi.

4. Zamonaviy yondashuvlar: raqamli va madaniyatlararo o'lcham

Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi o'smirlik identitetini shakllantirishning yangi maydoni sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqotchilar (boyd, 2014; Valkenburg & Patti, 2021) onlayn muhitdagi o'z-taqdimot va raqamli identitetning o'smirlar hayotidagi o'rni tobora ortib borayotganini ko'rsatmoqda. O'smirlar ijtimoiy tarmoqlarda turli xil identitet variantlarini sinab ko'rish, tengdoshlaridan teskari aloqa olish va o'z qarashlarini ifodalash imkoniyatiga ega.

Madaniyatlararo psixologiya (cross-cultural psychology) sohasidagi tadqiqotlar esa G'arb markazli nazariyalarning cheklangan tomonlarini ochib berdi. Jamoaviy (kollektivist) va individual (individualist) madaniyatlarda identitet shakllanishi sezilarli farq qiladi: jamoaviy madaniyatlarda guruhga mansublik, oilaviy an'analar va ijtimoiy majburiyatlar shaxs identitetida markaziy o'rin tutadi. O'zbek jamiyati kabi an'anaviy qadriyatlar kuchli bo'lgan muhitlarda ushbu omillar ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA

Ko'rib chiqilgan nazariyalar o'smirlik davrida identitet shakllanishi ko'p qirrali, dinamik va kontekstga bog'liq jarayon ekanligini ko'rsatadi. Erikson va Marcia modellarining qimmatlari shundaki, ular identitetning rivojlanish bosqichlarini aniq belgilab berdi va keyingi tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy asos yaratdi. Biroq ushbu modellar asosan G'arb jamiyatlari tajribasiga asoslanib ishlab chiqilgan, shuning uchun ularni turli madaniy kontekstlarga to'g'ridan-to'g'ri tatbiq etish o'rinli emas.

Ijtimoiy identitet nazariyasi o'smirlik psixologiyasiga guruh dinamikasi va ijtimoiy kategoriyalar prizmasidan qarash imkonini beradi. Bu ayniqsa ko'pkulturali va urbanizatsiyalashgan sharoitlarda yashovchi o'smirlar uchun dolzarb. Banduraning kognitiv-ijtimoiy yondashuvi esa o'smirning aktiv agentligi — ya'ni o'z identitetini faol qurishi — masalasini o'rta qo'yadi va bu zamonaviy psixologiyada keng qo'llab-quvvatlanmoqda.

Raqamli identitet masalasi hozirgi zamon tadqiqotlarining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri. Ijtimoiy tarmoqlar o'smirlar uchun turli auditoriyalarga turlicha taqdim etish (self-presentation) imkoniyatini beradi, bu esa bir tomondan identitetni boyitishi, ikkinchi tomondan esa «haqiqiy o'z» va «virtual o'z» o'rtasidagi qarama-qarshilikka olib kelishi mumkin. O'zbek o'smirlari uchun ushbu ikki identitet — an'anaviy oilaviy va raqamli — o'rtasidagi muvozanat alohida tadqiq etishni talab qiladi.

Maqolada muhokama qilingan yondashuvlarning umumiy xulocasi shuki, identitet shakllanishi faqat individual psixologik jarayon emas, balki ijtimoiy, madaniy va texnologik omillar bilan chambarchas bog'liq murakkab hodisadir. Shuning uchun o'smirlar bilan ishlovchi psixologlar, pedagoglar va ota-onalar uchun bu nazariyalarni kompleks tarzda qo'llash muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

O'smirlik davrida identitet shakllanishi psixologiyasidagi zamonaviy yondashuvlar klassik nazariyalarning qimmatli merosini yangi davr kontekstida boyitib, kengaytirmoqda. Erikson va Marcia modellari hamon asosiy nazariy asos

sifatida o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda, ammo ularni raqamli, globallashtirish va madaniy jihatdan xilma-xil dunyoda qo'llash uchun yangilash va moslashtirish zarurati mavjud.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli identitet shakllanishi uchun o'smir yetarli darajada xavfsiz, qo'llab-quvvatlovchi va madaniy qadriyatlarni e'zozlovchi muhitga muhtoj. O'zbek jamiyatida an'anaviy oilaviy bog'liqlik va zamonaviy individual erkinlik o'rtasidagi muvozanatni topish — bu nafaqat nazariy, balki amaliy-pedagogik jihatdan ham muhim vazifadir.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun O'zbekiston o'smirlarining identitet shakllanishini mahalliy kontekstda empirik o'rganish, jumladan raqamli identitet va an'anaviy qadriyatlar o'rtasidagi munosabatni tahlil qilish muhim yo'nalish bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Xamidovna, Mamayusupova Iroda va Mamayusupova I.X. “T.Lirining so‘rovnomasi” “Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi” metodologiyasi asosida o‘smirlar o‘rtasidagi konfliktlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganish”. Library Progress International 44.3 (2024): 16399-16407.
[https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&AJ:4JMBOYKVnBMC](https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&citation_for_view=sZY1_zEAAA&AJ:4JMBOYKVnBMC)
2. Mamayusupova, I. (2024). O'SGIRLARDA ZAMONAVIY IQTISODIYO'TI YO'LLARINI OLDINI OLIH BO'YICHA PSIXOLOGIK MASLAHATLAR. Zamonaviy fan va tadqiqotlar , 3 (6).
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&AJ:R3hNpaxXUuUC
3. Mamayusupova I. TA'LIMNI TASHKILOT SHAKLLARI VA TURLARI //NRJ. – 2024. – T. 1. – Yo‘q. 3. – 550-556-betlar.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&AJ:e5wmG9Sq2KIC
4. Mamayusupova, Iroda, Gulchehra Umurqulova, Dilrabo Abduxoliqova. “O‘RTA TA‘LIM MAKTABDA FIZIKA O‘QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA‘SIRI”. Zamonaviy fan va tadqiqotlar 3.5 (2024): 851-856.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&AJ:TQgYirikUcIC
5. Mamayusupova I. X., Mirhayitova S. OILADA O ‘SPIRIN YOSHLARGA BO ‘LGAN NIZOLARNI KELIB CHIQISHINI OLDINI OLIHDA PSIXOLOGIK MASLAXATLAR //Inter education & global study. – 2024. – №. 4 (2). – C. 479-486.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1_zEAAA&AJ:Qo2XoVZTnwC
6. Xamidovna, Mamayusupova Iroda. “PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA TUSHUNCHASI”. Xalqaro ilmiy tadqiqotchilar jurnali (IJSR) INDEXING 5.2 (2024): 503-505.

https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAIAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=sZY1_zEAAAIAAJ:HDshCWvjkbEC

7. Mamayusupova I., Umurqulova G., Abduxoliqova D. O'RTA TA'LIM MAKTABDA FIZIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA'SIRI //Zamonaviy fan va tadqiqotlar. – 2024. – T. 3. – Yo'q. 5. – 851-856-

https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAAIAAJ&citation_for_view=sZY1_zEAAAIAAJ:3fE2CSJrl

8. Мамаюсупова, И. Х. (2025). СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПСИХОЛОГИЧЕСКОМУ СОПРОВОЖДЕНИЮ ПОДРОСТКОВ С ТРУДНЫМ ВОСПИТАНИЕМ. *Advances in Science and Education*, 1(11), 52-55.

<https://science-education.uz/index.php/journal/article/view/220>

9. Khamidovna, M. I. (2024). "T. Leary's Questionnaire" Diagnosis of Interpersonal Relationships" Study of the Socio-Psychological Characteristics of Conflicts among Adolescents Based on the Methodology. *Library of Progress-Library Science, Information Technology & Computer*, 44(3).

<https://scholar.google.ru/scholar?oi=bibs&hl=ru&q=related:2ykgpys-FxsJ:scholar.google.com/>

